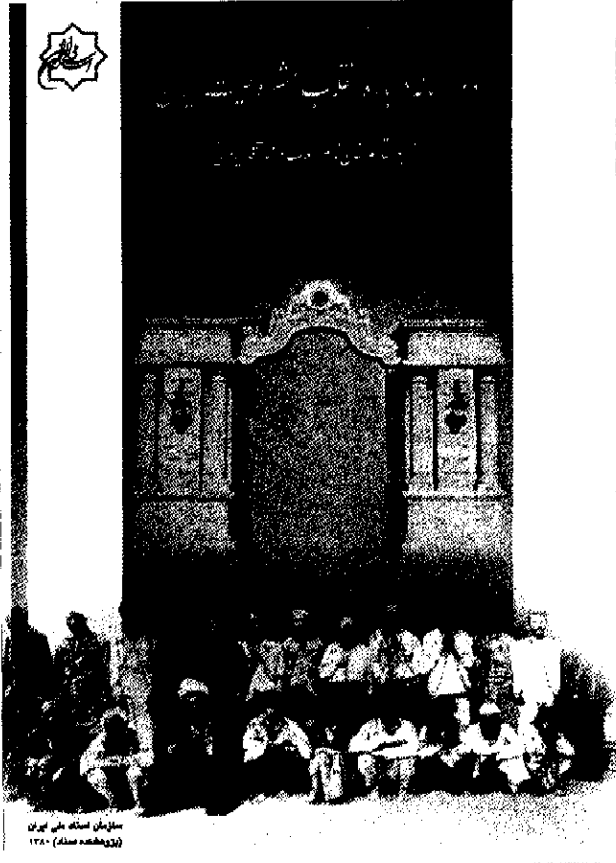

دو رساله درباره انقلاب مشروطیت ایران

از ابوالقاسم خان ناصرالملک و محمد آقا ایروانی، به اهتمام
روانشاد دکتر عبدالحسین زرین کوب و روزبه زرین کوب، تهران:
سازمان اسناد ملی ایران (پژوهشکده اسناد)، ۱۳۸۰، ۱۶۶ ص، مصور،
نمونه و کتابنامه.

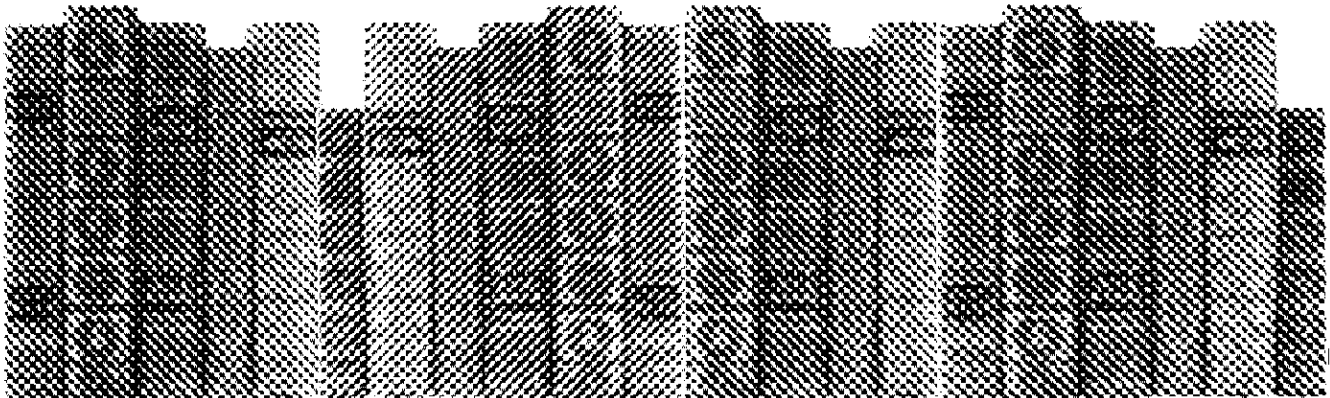

سازمان اسناد ملی ایران
(پژوهشکده اسناد) ۱۳۸۰

گفتنی است که شادروان دکتر عبدالحسین زرین کوب، استاد، ادیب
و مورخ برجسته ایرانی، اصل نسخه تاریخ مشروطه ایران (تألیف
محمد آقا ایروانی) را - که به خط مؤلف بوده است - از سید حسن تقی زاده

کتاب حاضر، از دو رساله تشکیل شده است: یادداشت‌های
ناصرالملک راجع به وقایع صدر مشروطیت ایران و [منتخبات از] تاریخ
مشروطه ایران، تألیف محمد آقا ایروانی. این دو رساله راه سالها پیش
استاد فقید دکتر عبدالحسین زرین کوب، به سازمان اسناد ملی ایران اهدا
کرد و برای چاپ و نشر آماده شد.

در این دو رساله، ابوالقاسم خان ناصرالملک و محمد آقا ایروانی،
هریک از دیدگاهی خاص، عوامل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی
حرکت مردم و بروز انقلاب مشروطه را بر شمرده اند و اختلاف دیدگاه
آنان، می تواند یکی از مزایای این کتاب باشد. موضوعات چشمگیر این
دو رساله مربوط است به روابط مردم، علما و آزادیخواهان و مناسبات و
برخوردهای ایشان با درباریان البته از منظر نگاه و اطلاعات دو مؤلف
یاد شده. بدیهی است که آرای ناصرالملک درباره وقایع طرح شده در
رساله اول، تا حدودی جنبه شخصی دارد و نمی توان آنها را با چشم بسته
پذیرفت. چنانکه اسناد موجود، گاه خلاف گفته های وی را نشان
می دهد. اما محمد آقا ایروانی، جزو عامه مردم بوده و با حکومتگران
ارتباط چندانی نداشته است. از این رو فردی مانند او، احتمالاً مطلبی
برای مخفی کردن و یا دلیلی برای وارونه کردن واقعیات نداشته است. در
عین حال باید توجه داشت که ناصرالملک به دلیل ارتباط نزدیک با رأس
هرم هیئت حاکمه، از بسیاری وقایع آگاه بوده است. در حالی که ایروانی
از بعضی از این وقایع اطلاعی نداشته و یا تنها اخبار مختصری درباره
رخدادها می شنیده است.

به امانت گرفته بوده و منتخباتی از روی آن استنساخ کرده بوده است. اصل نسخه را هم تقی زاده از دکتر موسی عمید گرفته بود.

استاد زرین کوب، رساله ایروانی را در فروردین ۱۳۴۱ استنساخ کرده و در ابتدای دفتر اول، به این موضوع اشاره کرده است. تاریخ استنساخ خاطرات ناصرالملک را استاد یادآوری نکرده، اما احتمالاً در همان ایام بازنویسی رساله ایروانی بوده است. بخشهایی از رساله ناصرالملک نیز - که به خط دیگری است - به وسیله سرکار خانم دکتر قمر آریان، همسر استاد زرین کوب استنساخ شده است.

تفاوت نشر این دو رساله بخوبی آشکار است. نشر ناصرالملک تقریباً روان و بدون تکلف است و به صورت سوم شخص از خود سخن گفته است. نشر ایروانی کمی عامیانه و گاه همراه با بی دقتی و مسامحه است. گاهی اغلاط املائی در آن به چشم می خورد و برخی جملاتش اندکی مبهم و نامفهوم است. در بعضی از عبارات نیز، زمان افعال با یکدیگر نمی خوانند و گاه ضمائر با هم هماهنگ نیستند. به نظر می رسد ایروانی فرصت نکرده نوشته خود را بازخوانی کند و آن را پیراسته سازد.

به هر حال، رساله ایروانی به نوبه خود حاوی نکات خواندنی و گاه دقیق جدید است که بر اطلاع محققان تاریخ مشروطه می افزاید. از جمله به نظر می رسد در میان منابع موجود تاریخ مشروطه، در حال حاضر کامل ترین نمونه اشعار مربوط به اصناف مختلف متحصن در سفارت انگلیس را می توان در رساله ایروانی یافت. برای نمونه، طلاب مدرسه رضاقلی خان سروده اند:

این خیمه‌ای که همچو سمایستون بود

مخصوص اهل علم و کمال و فنون بود

چون هست لطف حضرت دادار یارشان

خصمانشان دلیل و عدوشان زبون بود

ندافان گفته اند:

سرافرازی می کند نداف بر صنف دگر

چون حمایت می کند از ملت خیرالبشر

گیوه فروشان سروده اند:

سحر ز هاتف غیب، این ندارسید به گوش

دهید و عده نصرت، به صنف گیوه فروش

و خراطان گفته اند:

به راه عدل، خداوند داده است صراط

به غیر عدل نخواهد، فرقه خراط

باری، تدوینگر کتاب، پس از بازبینی متن استنساخ شده و مقایسه آن با متن اصلی، تصاویری از رجال و وقایع مشروطیت و همچنین نمونه‌ای از صفحات نسخه خطی دو رساله، و نیز دستخط مرحوم دکتر زرین کوب را در پایان کتاب آورده است.

